

Toneel als Bedrijf

Hester, oft Verlossing der jooden.

"Esther and Mordecai" door Aert de Gelder (Museum of Fine Arts Budapest/Wikimedia)

*De val van 't Joodts Geslacht stont droevig in geboort:
Doch Parssens Oppervorst, wiert door 't gezicht bekoort
Van een Hebreeuwse Telg, die 't onheil deed verhindren.
Zoo stuit een vrouw de doot van mannen, vrouwen, kindren;
En Hamans hovaardij stort in een oogenblik.
Wie 't al verdelgen wil, bereit zich zelf een strik.*

I. Serwouters.

R. A. Snijders
Amsterdam, mei 2019

Inhoudsopgave

Inleiding	3
De Sefardim en de Asjkenazim	5
Onderzoeksvraag	6
Bronnenonderzoek	7
Vergelijking data opvoeringen <i>Hester</i> (Serwouters) en data <i>Poerim</i>	8
Sefardisch toneel buiten de Amsterdamse Schouwburg	9
Asjkenazisch toneel in Amsterdam	13
De inhoud van het toneelstuk van Serwouters	14
Andere toneelstukken met een religieuze achtergrond	16
Conclusie	18
Bijlage 1. Data opvoering <i>Hester, oft verlossing der Jooden</i> (Johannes Serwouters) en data <i>Poerim</i>	20
Bijlage 2. Data opvoeringen <i>Hester, of de verlosinge der Jooden</i> (Frans Rijk) en data <i>Poerim</i> ..	24
Bijlage 3. Opbrengsten versie Serwouters	25
Bijlage 4. Opbrengsten versie Rijk	27
Bijlage 5. Beknopte tekstuele vergelijking tussen versies Serwouters en Rijk	29
Bijlage 6. Bronnencorpus	31
Literatuur en onderzoeken	31
Websites	31

Inleiding

In de zeventiende eeuw vestigde zich in Amsterdam een grote, nieuwe minderheid. Rond 1600 kwamen Sefardische Joden naar de stad en zij kregen, vooral vanwege hun economische waarde door hun belangrijke handelscontacten in de Spaans- en Portugeessprekende wereld al snel een plek binnen de Amsterdamse samenleving. Deze immigranten hadden afwijkende gebruiken en gewoontes doch werden erkend en gewaardeerd.

reconstructie Amsterdamse Schouwburg via <https://3dtheater.wordpress.com/2017/10/25/amsterdamse-schouwburg-1637-eerste-rendertest/amsterdamse-schouwburg-019/>

Van 1659 tot 1719 werd het toneelstuk *Hester, oft Verlossing der Jooden* bijna veertig keer in de Amsterdamse Schouwburg opgevoerd. Dit was een toneelbewerking door Johannes Serwouters van het verhaal van Poerim, een belangrijk verhaal in de Thora.¹ Het verhaal was tot een toneelstuk te bewerken door elementen die tot de verbeelding spraken, zoals de beeldschone Joodse Esther die huwde met koning Ashaveros en daardoor koningin van Perzië werd. Samen met haar oom Mordechai redde zij het Joodse volk van de door grootvizier Haman beraamde uitroeiing. Haman

---

¹ Sefer Tora, hagiografia (ketoeviem), 1175 - 1190

en zijn zonen werden vervolgens met de doodstraf bestraft door koning Ashaveros. Het verhaal is ook te vinden in het Oude Testament.²

Joannes Serwouters, heeft drie werken die in de Amsterdamse Schouwburg zijn opgevoerd op zijn naam staan.³ In 1657 schreef hij *Den grooten Tamerlan, met de doodt van Bayaset de I, Turks keizer*, een jaar later *De trotse Leo en Philippus de Goede, koningen van Sicilje* en in 1659 het stuk *Hester, oft Verlossing der Jooden*. Joannes Serwouters (1623 – 1677), letterkundige, dichter en toneelschrijver, trad in 1656 toe tot het bestuur van de Schouwburg.⁴ Zeven jaar achtereen was hij naast Jan Vos en Tobias van Domselaer schouwburghoofd en hij vertaalde Spaanstalige toneelstukken, waaronder *Hester, oft Verlossing der Jooden*. De ‘Spaanse’ stukken werden in de Amsterdamse Schouwburg een populair genre en Sefardische vertalers speelden een belangrijke rol bij het beschikbaar maken van deze stukken voor het Amsterdamse publiek.⁵

---

² Bijbel in de nieuwe vertaling, *Esther* (Amsterdam 1957) 483 - 491.

³ J. Serwouters: *Hester, oft verlossing der Jooden* (Amsterdam 1659) via <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/SerwoutersHester1659.html> (geraadpleegd 28 mei 2019)

⁴ Kim Jautze, Leonor Álvarez Francés en Frans R.E. Blom, Spaans theater in de Amsterdamse Schouwburg (1638-1672), Kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de creatieve industrie van het vertalen in *De Zeventiende Eeuw* 32 (2016) 1, 25

⁵ Joseph Michman (e.a.) *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede 1992), 41

De Sefardim en de Asjkenazim

Naast de Sefardische Joden vestigde zich nog een Joodse groep in de stad, de Asjkenazim. De grote toevloed naar Amsterdam van deze groep kwam op gang na de Vrede van Münster in 1648. Zij kwamen veelal als berooide vluchtelingen uit Oost-Europa naar Amsterdam. Voor hen was daarom het bijwonen van een toneelvoorstelling niet de eerste prioriteit.

In 1661 blijkt 11,6% van de rekeninghouders bij de Amsterdamse Wisselbank tot de Joodse gemeenschap te behoren, een percentage in 1671 is opgelopen tot 13%. Dit is een veel groter percentage dan het percentage Joden dat toen in Amsterdam leefde en dat uiteindelijk opliep tot, vlak voor 1940, 10%. Het hoge percentage indiceert dat een substantieel deel van de Joodse gemeenschap, ondanks de grote armoede in de 17^e eeuw onder, vooral, de Asjkenazim, tot de financieel krachtige deel van de Amsterdamse bevolking behoorde. Een rekening hebben bij de Amsterdamse Wisselbank was noodzakelijk om grote financiële transacties te verrichten.⁶ Voor deze financiële bovenlaag van de Joodse gemeenschap lag het culturele leven in de stad binnen bereik en het toneel was populair bij, met name, de Sefardische gemeenschap.⁷

---

⁶ Geertje Dekkers, De Amsterdamse Wisselbank (1609 – 1820). Betrouwbaarheid was alles. via <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/25037/de-amsterdamse-wisselbank-1609-1820.html> (geraadpleegd 2 mei 2019)

⁷ Hans Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 2017), 187

Onderzoeksvraag

Er zijn een aantal vragen te stellen bij deze toneelversie. Ten eerste of het verhaal van Poerim werd aangepast aan de christelijke meerderheid of dat het verhaal overeen komt met het originele Joodse verhaal. Daarnaast is de programmering voor de opvoering van het stuk, al dan niet aansluitend bij Poerim, interessant om hiermee te bepalen of er aanwijsbaar rekening gehouden werd met de Joodse minderheid in Amsterdam.

Hiervoor wordt onderzocht of er een aantoonbare relatie is tussen de programmering van de Amsterdamse Schouwburg en de data van Poerim in de betreffende jaren, die ten opzichte van de christelijke kalender steeds verschuiven.

Verder werd het stuk niet elk jaar opgevoerd, zijn er gegevens over een opvoering op een andere locatie dan de Amsterdamse Schouwburg? Tevens is de vraag te stellen of er meer stukken waren met een Joodse thematiek die werden opgevoerd in de schouwburg en of de programmering van deze stukken dan eveneens terug te voeren is naar Joodse feestdagen? Verder is er het economische aspect van deze voorstelling. Wat bracht Hester aan recette op en was daarmee de regelmatige opvoering financieel haalbaar? Het laatste punt is de vraag waarom *Hester, oft Verlossing der jooden* vanaf 1719 niet meer werd opgevoerd in de Amsterdamse Schouwburg. Vond het stuk een nieuwe locatie van opvoeren, wellicht in een van de theatertjes op Vlooijenburg, of was er een andere reden?

Bronnenonderzoek

Voor een aantal van de vragen is het archief van het Burgerweeshuis, dat aanwezig is in het Stadsarchief van Amsterdam, de locatie van onderzoek. Dit omdat de revenuen van de voorstellingen deels bij het Burgerweeshuis en deels bij het Oudemanhuis terecht kwamen.

De website 'onstage' is de bron voor de inkomsten van de opvoeringen en de programmering van de Amsterdamse Schouwburg.⁸ Verder wordt de toneelversie vergeleken met het oorspronkelijke verhaal. Deze toneelversie van Serwouters is online beschikbaar via de Universiteit van Leiden.

Afsluitend is er literatuur en zijn er onderzoeken gebruikt voor dit essay.

---

⁸ <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/>

Vergelijking data opvoeringen *Hester (Serwouters)* en data Poerim.

Hester, oft Verlossing der Jooden werd in de Amsterdamse Schouwburg opgevoerd in de jaren 1659, 1660, 1661, 1662, 1663, 1664, 1667, 1671, 1678, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1689, 1691, 1692, 1696, 1716, 1717, 1718 en 1719. Zoals de inventarisatie in bijlage 1 laat zien was de opvoering in 1660, 1683, 1684, 1685, 1686, 1687, 1691, 1692, 1696, 1717, 1718 en 1719 tijdens Poerim of maximaal 5 dagen voor of na Poerim. De programmering van het theater lijkt hiermee rekening te houden met de Joodse minderheid in Amsterdam, zeker voor de periode tussen 1683 en 1696 waar alleen het jaar 1689 een programmering kende die niet aansloot bij deze Joodse feestdag. Van de 22 jaren waarin het werd opgevoerd werden er 12 jaren zo geprogrammeerd dat de opvoering aan Poerim gekoppeld kon worden. De viering van Poerim volgt de Joodse kalender waardoor ten opzichte van de christelijke kalender Poerim steeds op een andere datum valt. Bij het vaststellen van de programmering van de Amsterdamse Schouwburg heeft men voor dit stuk de Joodse kalender moeten gebruiken om de data te achterhalen en de datum van uitvoering relevant te maken voor de Joodse toeschouwers. In dit deel is te concluderen dat voor een groot aantal jaren waarin *Hester, oft Verlossing der Jooden* van Serwouters werd geprogrammeerd, met name tussen 1659 en 1719, er rekening werd gehouden met de data waarop Poerim viel. Of dit was omdat men de Joodse gemeenschap wilde accommoderen of omdat men meer toeschouwers wilde trekken is niet te concluderen. Het enige dat hier een indicatie voor geeft is de recette van de voorstellingen. Ook de (Sefardisch) Joodse minderheid in de stad vond in die jaren de weg naar de Amsterdamse Schouwburg.

Sefardisch toneel buiten de Amsterdamse Schouwburg

Het ontbreken van een aantal jaargangen bij de opvoering van Hester, alsmede de jaargangen waarin er geen korrelatie is gevonden tussen het moment van de opvoering en de Joodse feestdag, levert de vraag op of de Amsterdamse Schouwburg de enige locatie was waar de opvoeringen werden gedaan. De Amsterdamse Schouwburg had een monopolie in de stad voor het opvoeren van toneelstukken. De magistraat was verantwoordelijk voor de toestemming en vanwege de financiële constructie waarbij de winsten van de schouwburg ten goede kwam aan het Amsterdamse Weeshuis en het Oudemannenhuis was de Schouwburg gedurende een zeer lange periode, tot aan 1795, de enige instelling die deze toestemming kreeg.⁹

Toch waren op meer locaties toneeluitvoeringen. In 1624, dus voordat Hester werd opgevoerd, werd tijdens het Wekenfeest (Sjavoe'ot) het stuk *Dialogo de los Montes* in de Synagoge van Beth Jacob opgevoerd.¹⁰ Dit stuk werd geschreven door Rehuel Jessurun (Lissabon, ? – Amsterdam, 1660). Jessurun, geboren als Paolo de Pina, was een belangrijk persoon in de Sefardische gemeenschap. Hij was rabbijn van Beth Jacob en stichtte in 1637 het seminarium Ets Haim. Verder was hij een van de personen die de ban over Spinoza uitsprak.¹¹

Van de opvoering van *Dialogo de los Montes* is de lijst van spelers bewaard gebleven, zij waren;

Abraham de Fonseca als berg Sinai

Ishac Coen Lobato als Sion

Ioseph de Pharo als berg Hor

Mosseh Guido Obiente als berg Nebo

David de Fonseca als berg Gueresim

Dr. David de Haro als Carmelo

---

⁹ J. A. Worp, *Geschiedenis van de Amsterdamse Schouwburg 1496 – 1772* (Amsterdam 1920) 185

¹⁰ De synagoge van Beth Jacob lag aan de Houtgracht (nu Waterlooplein), zie ook <https://www.joodsamsterdam.nl/synagoge-bet-jacob/>

¹¹ Rehuel Jessurun, *Dialogo de los Montes*, edited with a verse translation by Philip Polack (London 1975), xiii.

David de Belmonte als Zerim en
Iehosua Ulloa als koning Iosephat¹²

De spelers waren vooraanstaande leden van de Sefardische gemeenschap en geen personen die toneelspelen als beroep uitoefenden, zoals bij de acteurs in de Amscherdamse Schouwburg. Van enkele van deze personen is bekend hoe belangrijk ze waren voor de Sefardische gemeenschap. Zo trouwde Dr. David de Haro met de dochter van Rehuel Jesserun, Sara.¹³ Abraham de Fonseca was corrector op de drukkerij van David de Fonseca.¹⁴

De opvoering in de synagoge geeft aan dat de Sefardische gemeenschap ook andere locaties gebruikte. In 1632 werd echter besloten dat er geen toneelvoorstellingen meer in de synagoge plaats mochten vinden. Buiten de synagoge waren er wel opvoeringen.¹⁵ De locaties die daarvoor werden gebruikt waren de woonhuizen van leden van de Sefardische gemeenschap en de voorstellingen waren voor leden van de Sefardische gemeente bedoeld.¹⁶ Dit was kleinschalig en om een groter publiek te bedienen werd, waarschijnlijk op Vlooienburg of aan de Oude Schans, in 1696 een schuur of een pakhuis gehuurd.¹⁷ In 1707 werd het gebruik van deze locatie door de magistraat verboden.¹⁸

Dat de Amsterdamse Schouwburg haar monopolie wilde bewaren wordt nader geïllustreerd door het volgende feit: In 1708 gingen vertegenwoordigers van de Sefardische gemeenschap naar de vroedschap om toestemming te verkrijgen om negen jaar lang toneelstukken op te voeren wanneer er geen voorstellingen waren in de Amsterdamse Schouwburg.¹⁹ De vroedschap ging met dit verzoek naar het bestuur van het weeshuis, een van de ontvangers van de recettes van de Amsterdamse Schouwburg.

---

¹² Jessorun, *Dialogo de los Montes*, xiv

¹³ Ibidem, xv.

¹⁴ Abraham de Fonseca op Biografisch Portaal van Nederland via <http://www.biografischportaal.nl/persoon/87913350> (geraadpleegd 2 mei 2019).

¹⁵ Michman, *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, 41

¹⁶ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 187

¹⁷ Ibidem, 187 en Worp, *Geschiedenis van de Amsterdamse Schouwburg*, 185

¹⁸ Worp, *Geschiedenis van de Amsterdamse Schouwburg*, 185

¹⁹ Michman, *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, 42 en Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 187

Daar was er bezwaar tegen de goedkeuring omdat dit precedenten zou scheppen. Bovendien was men bang dat het Joods publiek weg zou blijven bij de reguliere voorstellingen, wat zou leiden tot een vermindering van de inkomsten van de Amsterdamse Schouwburg. Hiermee wordt onderstreept dat het Joods publiek ook uit financieel oogpunt van belang was voor de schouwburg.²⁰

Een jaar eerder, in 1707, kreeg de vroedschap een verzoek van drie Asjkenazische Joden die betoogden dat zij sinds hun vestiging in Amsterdam gewoon waren om tegen Poerim toneelstukken op de voeren over Mordechai en Esther. Dit wilde men voortzetten en er werd gedacht aan drie voorstellingen per week. Dat stuitte op problemen. Het stuk stond ook op het repertoire van de Amsterdamse Schouwburg en werd niet alleen bezocht door christenen, maar ook door Joden.²¹ De opvoeringen binnen de Joodse gemeenschap zouden gaan concurreren met de Amsterdamse Schouwburg en toestemming werd derhalve niet verleend.²²

Er waren toneelstukken die voornamelijk voor Joden werden geschreven. Een van de belangrijke Spaanse dichters was de gedoopte Daniel Levi (Miguel) de Barrios (Montilla, 1635 – Amsterdam, 1701) die in 1625 naar Amsterdam kwam en zich bij de Joodse gemeenschap aansloot.²³ Hij publiceerde Spaanstalige boeken en een aantal toneelstukken. Zijn werk werd door de rabbijnen beoordeeld en zij veroordeelden zijn gebruik van beelden uit de klassieke mythologie en van heidense goden. De Barrios richtte zich ook op Spaanstalige katholieken en gebruiken christelijke symbolen in zijn stukken, wat eveneens niet kon rekenen op de goedkeuring door het rabbinaat.²⁴ Van De Barrios is waarschijnlijk een portret bekend want hij werd in 1929 door kunsthistoricus Jac. Zwarts genoemd in relatie tot het schilderij ‘Isaac en Rebecca’ (Het Joodse Bruidje) van Rembrandt. Volgens Zwarts waren de geportretteerden het Joodse echtpaar Miguel de Barrios en Abigail de Pina, die in 1662 trouwden. Dit is overigens een van de vele duidingen van de personen die op dit schilderij zijn afgebeeld.

---

²⁰ Michman, *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland*, 42

²¹ Ibidem, 42

²² Ibidem, 42 en Worp, *Geschiedenis van de Amsterdamse Schouwburg*, 185

²³ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 184

²⁴ Ibidem, 184.

Asjkenazisch toneel in Amsterdam

Zoals hiervoor al werd genoemd werd er door de Asjkenazische, of Hoogduitse, gemeenschap ook pogingen gedaan om toneelvoorstellingen op te zetten. Er was een duidelijk verschil tussen beide gemeenschappen. De Sefardim hadden van oorsprong goede handelscontacten en spraken meerdere talen; veel Asjkenazische Joden waren in eerste instantie als vluchteling gekomen en beduidend armer. De lingua franca voor hen was tot de jaren tachtig van de zeventiende eeuw het Jiddisch.²⁵ Er werd in Amsterdam zelfs al voor 1686 een Jiddische krant gepubliceerd, *Dinstagisje oen Freitagisje Koerantn*, in eerste instantie uitgegeven door de bekende Joodse drukker Uri Phoebus Halevi en later door David de Castro Tartas.²⁶

De belangstelling voor toneel was onder de Hoogduitse Joden minder dan die van de Sefardische geloofsgenoten, terwijl er bekend is dat er door de Asjkenazim (Hoogduitse Joden) requesten bij de magistraat gedaan werden om voorstellingen te geven, zoals gemeld op pagina 11. De toneelstukken die gewoontegetrouw tijdens Poerim werden uitgevoerd (Poerimsjpiel) gaven aanleiding om een permanent theater op te zetten. Dit bleef echter bij pogingen waarbij in 1707 nog een verzoek bij de overheid gedaan werd om ‘veertien dagen voor ende veertien dagen na’ het Estherfeest toneelstukken op te voeren in ‘de hoogduytse jootse ende Smouse taal’.²⁷

---

²⁵ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 189

²⁶ Ibidem, 189.

²⁷ Ibidem, 193

De inhoud van het toneelstuk van Serwouters

Hester, oft Verlossing der Jooden van Johannes Serwouters was, aan de recettes te beoordelen, een redelijk succes en bij de opvoeringen was de zaal over het algemeen voldoende gevuld.²⁸ Recettes tussen de f 200 en f 350 werden als normaal gezien, Hester bracht gemiddeld f 243,45 op.²⁹ Bij de opvoeringen in de première week van 9 en 12 juni 1659 werd het stuk niet in combinatie met een ander stuk opgevoerd, vanaf 16 juni 1659 werden alle voorstellingen samen met een klucht gespeeld.

Tekstvergelijking heeft vastgesteld dat de Nederlandse speeltekst is voortgebracht en vertaald vanuit een Spaanse bron, te weten *La hermosa Ester* van Felix Lope de Vega y Carpio (1562-1635).³⁰

Deze Lope de Vega wordt genoemd binnen de kring van auteurs die het hoogtepunt vormden van de Spaanse literatuur (Cervantes, de Molina, de la Barca etc.) maar is ook bekend om zijn 'Judeofobische' neigingen.³¹ In *La Hermosa Ester* is daarvan geen sprake. Naast dit stuk, waarin de mooie Joodse koningin Ester zegeviert, schreef Lope de Vega ook een dichtwerk *Jodin van Toledo* waarin de liefdesgeschiedenis verhaald wordt tussen koning Alfonso VIII van Toledo die verliefd wordt op een mooi Joods meisje uit die stad.³² Tot zo ver een gelijkkluidend thema, zij het niet dat koning Alfonso zijn taken ging verzuimen en de edelen van Toledo de Jodin vermoordden om hiermee het probleem van zijn taakverzuim op te lossen.³³

Lope de Vega schreef zijn *La hermosa Ester* in 1610. Het is aannemelijk dat hij, wonende in Spanje, als bron de katholieke versie van de Bijbel gebruikte. Er is een verschil tussen het vertelling van Esther in de katholieke en in de protestante Bijbel. De protestante versie is gebaseerd op de Hebreeuwse Bijbel en telt tien hoofdstukken. De rooms-katholieke versie is gebaseerd op de in het Grieks geschreven Septuaginta. Naast de hoofdstukken die door de protestanten zijn erkend staan in deze versie nog een zestal

---

²⁸ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 25

²⁹ Rudolf Rasch, Om de armen dienst te doen. De Amsterdamse schouwburg en de godshuizen gedurende het laatste kwart van de 17^e eeuw in *Holland 23* (1991), 245

³⁰ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 25

³¹ Gustavo D. Perednik, Naive Spanish Judeophobia in *Jewish Political Studies Review* 15, 3-4 (herfst 2003)

³² Lope de Vega, *Las paces de los reyes y judía de Toledo* (1617; redactie J.A. Castañeda, Madrid 1962).

³³ Jewess of Toledo op <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jewess-toledo> (geraadpleegd 27 april 2019).

door de tekst verspreide aanvullingen waarin de geschiedenis van Ester beschreven wordt als een uiting van Gods wil. In de protestante versie en in de Hebreeuwse bijbel wordt de naam van God in het verhaal van Esther niet genoemd.

Serwouters bewerkte de versie van Lopes de Vega en moest rekening houden met het feit dat het gebruik van de naam van God in de Amsterdamse Schouwburg aan strikte regels was gebonden. Of hij daarbij alleen het stuk van Lopes de Vega heeft gebruikt, of dat hierbij de protestante versie van Esther mede als bron diende, is niet duidelijk.

In de versie van Lope de Vega wordt de naam van God regelmatig gebruikt. Alleen al in de eerste acte is deze naam vermeld op regels 79, 329, 357, 365, 370, 372, 377, 393, 405, 531, 575, 609, 630, 642, 653, 894 en 923, dus 17 keer. Regel 575 is zelfs de uitroep van Esther ‘Ay, Dios’, wat vertaald kan worden als ‘O, God’ en dit had zeker niet in de Amsterdamse Schouwburg gezegd kunnen worden.³⁴

De versie van Serwouters bevat in het eerste bedrijf slechts eenmaal de naam van God. In regel 8 is te lezen: *Want, sedert dat dien Godt het menschelyk geslacht*.³⁵ De naam van God wordt verder niet aangeroepen zoals wel gebeurd in het origineel van De Vega. Serwouters heeft niet alleen een vertaling gemaakt, maar zijn bewerking ook aangepast. Deze voldeed nu aan de eisen van de Amsterdamse Schouwburg en Serwouters kwam met zijn versie dicht bij de protestante versie van het verhaal van Esther en hij maakte het stuk eveneens acceptabel voor Joodse toeschouwers. In het verhaal Esther in de Hebreeuwse Bijbel wordt de naam van God niet genoemd en gelovige Joden gebruiken de naam van God niet maar gebruiken eerder een verwijzing als ‘Elohiem’ (de hogere).

Bij beide versies is duidelijk dat de bewerking voor toneel het verhaal uit de Bijbel volgt, maar geen letterlijke weergave is van dit verhaal.

---

³⁴ Lope de Vega, *La hermosa Ester* via http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-hermosa-ester--0/html/fee8099a-82b1-11df-acc7-002185ce6064_2.html (geraadpleegd 7 mei 2019) acte 1.

³⁵ Johannes Serwouters, *Hester, oft de verlossing der Jooden* op <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Ceneton/SerwoutersHester1659.html> (geraadpleegd 7 mei 2019) regel 8.

Andere toneelstukken met een religieuze achtergrond

De opvoering van *Hester, oft de verlossing der Jooden* voorzag in een behoefte van zowel christelijk als Joods publiek. Was dit toneelstuk het enige toneelstuk met Bijbelse achtergrond in de Amsterdamse Schouwburg?

Hester, oft de verlossing der Jooden is een verhaal uit de Bijbel, maar tevens een verhaal waarin God in de oorspronkelijke versie niet wordt genoemd. De naam van God gebruiken op het toneel was niet toegestaan en Hester blijkt een van de weinige verhalen uit de Bijbel te zijn waarin God geen directe rol speelt. Daarnaast is het boek Esther te bewerken tot een toneelstuk. De opvoering valt te koppelen aan de Joodse kalender aangezien het verhaal gekoppeld is aan het feest Poerim.

Bij nader onderzoek in de website Onstage blijkt dat er een tweede stuk was dat werd opgevoerd met een Bijbels thema.³⁶ Dat stuk was *Hester, of de verlossing der joden. Treurspel* van Frans Rijk (1680-1741).³⁷ Frans Rijk maakte, net zoals Serwouters, een vertaling maar hij gebruikte het Franstalige stuk van Jean Racine. Racine was een van de auteurs van wie het werk lange tijd de boventoon voerde in de programmering van de Amsterdamse Schouwburg.³⁸ Rijks' versie werd vanaf 1720 tot 1800 opgevoerd in de Amsterdamse Schouwburg. De data van opvoering van dit stuk zijn wederom vergeleken met de data waarop Poerim viel en hieruit blijkt, zoals te zien is in bijlage 2, dat in alle jaren waarin het stuk is opgevoerd rekening is gehouden met de Joodse kalender en daarmee het Joodse publiek. Het laatste jaar waarin het stuk in de Amsterdamse Schouwburg op de planken werd gezet was 1800. Negen jaar eerder, in januari 1791, werd op de Amstelstraat 21 de Hoogduitse Schouwburg geopend waarin vanaf 1795 Joodse gezelschappen optraden en Joodse toneelstukken werden opgevoerd.³⁹ Het monopolie van de Amsterdamse Schouwburg werd al voor 1800 doorbroken en de recettes van het theater aan de Amstelstraat gingen niet naar het Burgerweeshuis of het Oudemannenhuis. De programmering van de Hoogduitse

---

³⁶ <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/>

³⁷ Frans Rijk, *Hester, of de verlossing der joden. Treurspel*, op <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/plays/624> (geraadpleegd 1 mei 2019).

³⁸ Rasch, *Om de armen dienst te doen*, 245

³⁹ Hoogduitse Schouwburg op <https://www.joodsamsterdam.nl/amstelstraat-theaters/> (geraadpleegd 7 april 2019)

Schouwburg valt buiten dit essay. Wel is bekend wat de opbrengsten waren van *Hester, of de verlossing der joden. Treurspel* van Frans Rijk en dit is weergegeven in bijlage 4. Uit deze opbrengsten is te zien dat het stuk van Rijk ruim twee keer zoveel revenuen opleverde dan het stuk van Serwouters. De versie van Serwouters bracht gemiddeld f 243,45 op; recettes tussen de f 200,- en f 350,- waren normaal te noemen.⁴⁰ De versie van Frans Rijk bracht gemiddeld f 512,00 op. Recettes boven de f 350,- golden voor de Amsterdamse Schouwburg als hoog.⁴¹

Daarnaast zijn er een aantal data aan te wijzen waarop uitsluitend *Hester, of de verlossing der joden. Treurspel* werd opgevoerd en niet in combinatie met een klucht of een ballet. Dat was bijvoorbeeld het geval bij de voorstellingen van 8, 13, 15, 20 en 22 maart 1751 en 12, 17, 19 en 21 maart 1753. 22 maart 1751 en 12 maart 1753 vallen buiten de grens van 5 dagen rond Poerim. De revenuen van de voorstellingen die uitsluitend aan Hester te 'danken' waren, zijn hoog. Gemiddeld was dit f 474,09, nog steeds een zeer goed resultaat.

Wat was het verschil tussen de versie van Rijk en Serwouters? Bij een vergelijking van beide teksten valt op dat de versie van Frans Rijk het verhaal over Hester uit de Bijbel volgt, maar veel leesbaarder is. Het stuk is meer een dialoog, het stuk van Serwouters neigt meer naar een voordracht en misschien is dat een verklaring voor de grotere populariteit en de reden dat na 1720 de versie van Serwouters niet meer werd opgevoerd.

Het gebruik van het woord 'God', wat bij de versie van Serwouters al werd onderzocht, komt in de versie van Frans Rijk wel voor. Hij gebruikte voor zijn vertaling het stuk *Hester, tragédie* van Jean Racine uit 1689. Racine woonde in Frankrijk en het ligt voor de hand dat hij de katholieke versie van de Bijbel heeft gebruikt, met daarin, zoals al eerder vermeld, de frequente verwijzingen naar God. Het gebruik van het woord 'God' door Frans Rijk is echter spaarzaam in vergelijking met de Spaanstalige *La hermosa Ester* van Felix Lope de Vega en wanneer God gebruikt wordt, is dat beslist niet als een uitroep, zoals in het stuk van Lope de Vega, maar eerder als een verwijzing.

---

⁴⁰ Rasch, Om de armen dienst te doen, 245

⁴¹ Rasch, Om de armen dienst te doen, 245

Conclusie

De Amsterdamse Schouwburg heeft in haar programmering tussen 1659 en 1800 twee toneelversies van het verhaal over Hester uit de Bijbel op de planken gezet. Van 1659 tot 1719 verscheen de vertaling vanuit het Spaans door Johannes Serwouters op de planken, van 1720 tot 1800 de vertaling vanuit het Frans door Frans Rijk. Het verhaal van Hester is het verhaal van Poerim.

Een vergelijking van de programmering van de versie van Johannes Serwouters met de data van Poerim laat zien dat in 12 van de 22 jaren dat het stuk werd opgevoerd dit werd gedaan op of direct rond Poerim. Aangezien de Joodse kalender verschuift ten opzicht van de christelijke kalender is duidelijk er (mede) rekening gehouden werd met het belang van de opvoering voor de Joodse gemeenschap. Dat wordt onderstreept door het vermijden van de naam van God in het stuk, terwijl Serwouters als bron *La hermosa Ester* van Lopes de Vega had gebruikt waarin de naam van God veelvuldig voorkomt. Het vermijden van deze naam laat concluderen dat het stuk hiermee acceptabel werd gemaakt voor zowel de christelijke achtergrond van de Amsterdamse Schouwburg als de Joodse gemeenschap. De toneelbewerking volgt het verhaal uit de Thora en de Bijbel maar is geen letterlijke weergave.

Een vergelijking van de programmering van de versie van Frans Rijk met de data van Poerim laat zien dat in de 13 jaren dat dit stuk tussen 1720 en 1800 werd opgevoerd dit in alle jaren aansloot bij de data waarop Poerim viel. De naam van God komt in deze vertaling van de Franse versie van Jean Racine wel voor, maar als verwijzing.

De Amsterdamse Schouwburg hield in de programmering rekening met een nieuwe, en al snel grote, minderheid in de stad. Met name het Sefardische deel van deze minderheid had traditioneel een grote interesse in het (Spaans) toneel en dit werd voortgezet na hun emigratie naar Amsterdam. Door de programmering van de toneelstukken rond Hester is te concluderen dat deze minderheid (economisch) van belang was voor de Amsterdamse Schouwburg.

Verder is bekend dat er andere locaties waren waar het stuk werd opgevoerd door de verzoeken die bij de magistratuur werden ingediend. Deze waren doorgaans in

particuliere huizen, verzoeken om het stuk in grotere gelegenheden op te voeren werden zolang de Amsterdamse Schouwburg het monopolie had afgewezen.

Over de recettes van de twee toneelstukken valt te melden dat de versie van Serwouters voldoende opbracht en dat de versie van Rijk een financieel succes was. Het stuk van Serwouters werd na 1719 niet meer opgevoerd en vervangen voor de financieel veel succesvollere versie van Rijk.

Bijlage 1. Data opvoering *Hester, oft verlossing der Jooden*
(Johannes Serwouters) en data Poerim.⁴²

jaar	Poerim	Opvoering Hester	opmerking
1659	8 – 10 maart	9, 12, 16, 19 en 23 juni, 28 juli, 7 augustus	Première jaar
1660	25 – 27 februari	23 en 26 februari	
1661	14 – 16 maart	20 januari, 13 juni, 21 november	11,6% van de rekeninghouders bij de Amsterdamse Wisselbank hoorde bij de Joodse gemeenschap. ⁴³
1662	4 – 6 maart	23 maart, 11 mei	
1663	22 – 25 maart	19 februari, 25 juni, 5 november	Laatste jaar Serwouters in directie Schouwburg
1664	10 – 12 maart	5 juni	
1665	28 februari – 2 maart		
1666	20 – 22 maart		
1667	9 – 11 maart	14 februari, 18 augustus	
1668	25 – 27 februari		
1669	16 – 18 maart		
1670	5 – 7 maart		
1671	23 – 25 februari	17 augustus	13% van de rekeninghouders bij de Amsterdamse wisselbank hoort bij de Joodse gemeenschap. ⁴⁴ 25 maart 1671, wijding Grote Synagoge Hoogduitse gemeente
1672	12 – 14 maart	Schouwburg tijdelijk gesloten i.v.m. Rampjaar	
1673	1 – 3 maart		
1674	21 – 23 maart		

⁴² Joodse data Poerim via www.hebcal.com en data opvoeringen via <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/>

⁴³ Joseph Michman (e.a.) *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede 1992), 25

⁴⁴ Joseph Michman (e.a.) *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede 1992), 25

jaar	Poerim	Opvoering Hester	opmerking
1675	11 – 13 maart	1672 (oorlog o.a. Engeland). 1677 heropening. ⁴⁵	Sefardische gemeente in Amsterdam bestaat uit 557 huisgezinnen. ⁴⁶ Op 2 augustus 1675 wijding Portugese Synagoge. ⁴⁷
1676	27 februari – 1 maart		
1677	17 – 19 maart		Overlijden Serwouters
1678	7 – 9 maart	9 mei, 17 november	
1679	25 – 27 februari		
1680	14 – 17 maart		
1681	3 – 5 maart		
1682	23 – 25 maart		
1683	11 – 14 maart	15 maart, 18 maart	
1684	28 februari – 1 maart	28 februari, 2 maart	
1685	19 – 21 maart	15 maart	Wijding Obbene sjoel Hoogduitse gemeente
1686	9 – 11 maart	11 maart	
1687	26 – 28 februari	3 maart	
1688	15 – 17 maart		Crisis op de beurs ⁴⁸
1689	5 – 7 maart	24 maart	
1690	22 – 24 februari		
1691	14 – 15 maart	19 maart	
1692	1 – 3 maart	3 maart	
1693	21 – 23 maart		
1694	10 – 12 maart		
1695	28 februari – 2 maart		
1696	17 – 19 maart	19 maart	Huren van een schuur om Spaanse komedies op te voeren ⁴⁹
1697	6 – 8 maart		
1698	24 – 26 februari		
1699	14 – 16 maart		

⁴⁵ Cornelis Jan van der Haven, *Achter de schermen van het stadstoneel* (Utrecht 2007) 131

⁴⁶ Joseph Michman (e.a.) *Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede 1992), 21

⁴⁷ Ibidem, 21

⁴⁸ Blom (red.), *Geschiedenis van de Joden*, 185

⁴⁹ Ibidem, 42

jaar	Poerim	Opvoering Hester	opmerking
1700	4 – 7 maart		Wijding Dritt sjoel Hoogduitse gemeente
1701	23 – 25 maart		
1702	13 – 15 maart		
1703	1 – 4 maart		
1704	19 – 21 maart		
1705	9 – 11 maart		
1706	27 februari – 1 maart		
1707	17 – 20 maart		
1708	5 – 7 maart		
1709	23 – 25 februari		
1710	15 – 17 maart		
1711	4 – 7 maart		
1712	21 – 23 maart		
1713	11 – 13 maart		
1714	28 februari – 2 maart		
1715	18 – 20 maart		
1716	7 – 9 maart	21 september	
1717	24 – 26 februari	22 februari	
1718	16 – 18 maart	14 maart	
1719	4 – 6 maart	27 februari	Publicatie <i>Hester, of de verlosinge der Jooden</i> (Frans Rijk)

Toegangspoort Amsterdamse Schouwburg, nu Hotel Blake

Bijlage 2. Data opvoeringen *Hester, of de verlosinge der Jooden*
(Frans Rijk) en data Poerim⁵⁰

jaar	Poerim	Opvoering Hester	opmerking
1720	23 – 25 maart	18 maart, 19 maart	
1721	12 – 14 maart	10 maart	
1723	20 – 22 maart	22 maart	
1732	10 – 12 maart	8 maart, 10 maart, 15 maart, 17 maart,	
1735	7 – 9 maart	12 maart, 14 maart	
1746	5 – 7 maart	28 februari, 7 maart, 12 maart, 14 maart	
1751	10 – 12 maart	8 maart, 13 maart, 15 maart, 22 maart	
1753	19 – 21 maart	12 maart, 17 maart, 19 maart, 21 maart,	
1761	19 – 22 maart	24 maart, 28 maart, 30 maart	
1766	22 – 24 februari	17 februari, 23 februari, 3 maart	
1777	22 – 24 maart	10 maart, 15 maart, 17 maart	
1781	10 – 12 maart	12 maart, 13 maart, 17 maart	1791 – opening Hoogduitse Schouwburg Amstelstraat 21. In 1795 kreeg Jacob Hartog Dessauer toestemming om elke twee weken met zijn theatergroep daar op te treden.
1800	10 – 12 maart	10 maart, 12 maart	

⁵⁰ Joodse data Poerim via www.hebcal.com en data opvoeringen via <http://www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/>

Bijlage 3. Opbrengsten versie Serwouters

jaar	Opvoering Hester	opbrengst	Opbrengst naar decimaal	opmerking
1659	9 juni	185:2:0	<i>f</i> 185,10	
	12 juni	132:4:0	<i>f</i> 132,20	
	16 juni	207:14:0	<i>f</i> 207,70	met Hobbolige Rombout
	23 juni	200:19:0	<i>f</i> 200,95	met Verliefde Grysaert
	28 juli	213:10:0	<i>f</i> 213,50	met Moffin
	7 augustus	281:9:0	<i>f</i> 281,45	Met Verliefde Grysaert
1660	23 februari	207:11:8	<i>f</i> 207,63	Met Pekelharing
	26 februari	174:1:8	<i>f</i> 174,13	Met Bekeerde Dronkert
1661	20 januari	196:10:0	<i>f</i> 196,50	Met Jan Tot
	13 juni	206:5:0	<i>f</i> 206,25	Met Pekelharing
	21 november	175:3:0	<i>f</i> 175,15	Met Jan Tot
1662	23 maart	179:10:0	<i>f</i> 197,50	Met Stijve Piet
	11 mei	149:3:0	<i>f</i> 149,15	Met Italiaense Schoorsteenveger
1663	19 februari	186:5:8	<i>f</i> 186,33	Met Moffin
	25 juni	126:15:0	<i>f</i> 126,75	Met Colliquoelle
	5 november	142:9:0	<i>f</i> 142,45	Met Glaeze Docter
1664	5 juni	100:9:0	<i>f</i> 100,45	Met Colliquoelle
1667	14 februari	288:12:0	<i>f</i> 288,60	Met Aardige Colicoquelle
	18 augustus	149:17:0	<i>f</i> 149,85	Met Aardige Colicoquelle
1671	17 augustus	316:13:0	<i>f</i> 316,65	Met Stijve Piet
1678	9 mei	390:13:0	<i>f</i> 390,65	Met De Kwade Grieten
	17 november	193:7:0	<i>f</i> 193,35	Met De kale edelman
1683	15 maart	568:14:0	<i>f</i> 568,70	Met De gewaande Advocaat
	18 maart	470:18:0	<i>f</i> 470,90	Met De gewaande Advocaat
1684	28 februari	161:16:0	<i>f</i> 161,80	Met Het wijnvaatje
	2 maart	233:16:0	<i>f</i> 233,80	Met Het Studentenleven
1685	15 maart	179:8:0	<i>f</i> 179,40	Met De Vechter
1686	11 maart	224:2:0	<i>f</i> 224,10	Met De Wanhebbelijke Liefde
1687	3 maart	90:4:0	<i>f</i> 90,20	Met Broershart

jaar	Opvoering Hester	opbrengst	Opbrengst naar decimaal	opmerking
1689	24 maart	137:10:0	<i>f</i> 137,50	Met De Liefdedokter
1691	19 maart	221:7:0	<i>f</i> 221,35	Met De bekeerde dronkaard
1692	3 maart	244:5:0	<i>f</i> 244,25	Met De belachelijke Jonker
1696	19 maart	283:7:0	<i>f</i> 283,35	Met De hollebollige Rombout
1717	22 februari	444:6:0	<i>f</i> 444,30	Met De vechter
1718	14 maart	379:10:0	<i>f</i> 379,50	Met De goe vrouw
1719	27 februari	702:13:0	<i>f</i> 702,65	Met Het dronkemanstestament
Gemiddeld <i>f</i> 243,45				

Bijlage 4. Opbrengsten versie Rijk

jaar	Opvoering Hester	opbrengst	Opbrengst naar decimaal	opmerking
1720	3 maart	461:12:0	f 461,60	Met De Gewaande Advocaat
	12 juni	203:7:0	f 203,35	Met De Wiskunstenaars
1721	10 maart	275:6:0	f 275,30	met Het Koffiehuis
1723	22 maart	306:6:0	f 306,30	met Meid Kapitein
1732	8 maart	828:18:0	f 828,90	met De geschaakte Bruid
	10 maart	607:4:0	f 607,20	Met De Liefdedokter
	15 maart	732:15:0	f 732,75	Met De Wanhebbelijke Liefde
	17 maart	544:4:0	f 544,20	Met De rouw
1735	12 maart	623:14:0	f 623,70	Met Betoverde kelk
	14 maart	525:18:0	f 525,90	Met De vrijer in de kist
1746	28 februari	580:6:0	f 580,30	Met De Listige Vrijster
	7 maart	528:9:0	f 528,45	Met Schrandere toneelspeler
	12 maart	632:18:0	f 632,90	Met Krispijn Starrenkijker
	14 maart	441:4:0	f 441,20	Met Haat en Nijd
1751	8 maart	600:15:0	f 600,75	
	13 maart	559:11:0	f 559,95	
	15 maart	435:18:0	f 435,90	
	20 maart	470:18:0	f 470,90	
	22 maart	355:6:0	f 355,30	
1753	12 maart	293:11:0	f 293,55	
	17 maart	578:19	f 578,90	
	19 maart	223:8:0	f 223,40	
	21 maart	488:8:0	f 488,40	
1761	24 maart	?	?	Met Het Groot vermogen van juffers ogen
	28 maart	?	?	Met Verliefde Brechtje
	30 maart	?	?	Met Duifje en Snaphaan
1766	17 februari	?	?	Met De gewaande advocaat
	24 februari	?	?	Met De Vermakelijke rouw

jaar	Opvoering Hester	opbrengst	Opbrengst naar decimaal	opmerking
	3 maart	?	?	Met De verloren schildwacht
1777	10 maart	721:10:0	<i>f</i> 721,50	Met Polichinel de portretschilder, groot ballet
	15 maart	861:00:0	<i>f</i> 861	Met ballet
	17 maart	427:18	<i>f</i> 427,90	Met ballet
1781	12 maart	?	?	
	13 maart	?	?	
	17 maart	?	?	
1800	10 maart	?	?	Met een ballet
	12 maart	?	?	Met een ballet
Gemiddeld <i>f</i> 512,00				

Bijlage 5. Beknopte tekstuele vergelijking tussen versies Serwouters en Rijk

Serwouters 1659	Rijk 1719	opmerking
Assuerus dart'len disch verstrekt een werelts wonder. 't Gerucht verspreit zich door 't gansch aardrijk als den donder. Zijn ongemeene pracht gelijkt zijn heerschappy. Waar dat de weelde bralt, vertoont de hovaardy, Die voor geen droeve star, aan 't blaauw gewelf, zal tzaagen. Twee sterke pylaars zijn haar nodig om te schraagen. <i>Mard.</i> Geen Iaarboek bracht ons oyt een weêrga in 't gedacht; Want, sedert dat dien Godt het menschelyk geslacht Op aarden schiep, 't gediert hun onderdanig maakte, Ter tijdt toe dat zy twee verboden vruchten smaakte, En geil ontuchtigheên door wellust opgevoedt, Gestraft wiert, met dien naar en duistre watervloedt, Tot nu, na zulken straf van zoo veel hondert taalen; Wie kan van zulken vreught als hier geschiet verhaalen? Die hondert dagen is en tachtentig vertoont;	Hester: Zyt gy het, waarde Elize? ô aangenaame dag! Dank zy den Hemel, dat ik u aanschouwen mag. Gy, die, mede uit de stam van Benjamin gesprooten, De waardste zyt geweest van al myn speelgenooten: Die, zuchtende onder 't juk van wreede slaverny, De ramp van Sion hielpt beklaagen, neffens my, Wat is 't herdenken zoet van ons voorgaande leeven! Maar weet gy wel, tot welk een staat ik ben verheven? Zes maanden heb ik u doen zoeken: in wat lucht, Wat wildernis hebt ge u omthouden, sint uw vlucht? Elize: 'K hieldt me, op 't gerucht uws doods, van 't menschdom afgescheijen, En sleet den traagen tyd, in eenzaamheid, met schreijen:	Bij beide stukken is het begin van de eerste akte hiernaast afgebeeld. Beide stukken hebben hun oorsprong in het Esther- verhaal uit de Bijbel. De bewerking van Serwouters kwam via de Spaanse versie <i>La hermosa Ester</i> van Felix Lope de Vega y Carpio. De bewerking van Frans Rijk komt via het Franstalige stuk van Jean Racine. Het stuk van Rijk werd 60 jaar later geschreven en de tekst neigt meer naar een dialoog tussen de hoofdpersonen in plaats van een monoloog die tegen de andere hoofdpersonen wordt voorgedragen. Met andere woorden: Rijk heeft een actievare stijl, Serwouters een passievare stijl. Het stuk van Rijk werd vaker in overeenstemming met de data van Poerim

Serwouters 1659	Rijk 1719	opmerking
Met meerder heerlijkheên als wierd een Vorst gekroont, En nu aan deze stadt van Susa opgedraagen, Dit koninglijke maal, de tijdt van zeven daagen; Alwaar 't gemeene volk, zoo wel als d'Adel smaakt, Den kostelijken disch, en zich daar vrolijk maakt. <i>Barn.</i> Wat hof heeft zulk begrip om dat getal t'onthaalen? <i>Mord.</i> Het koninglijke bosch verstreckt voor troon en zaalen;	Afwachtende, in die staat, het end myns levens, tot, My een Propheet verscheen, my toegeschikt van God Hy zei; 't is lang genoeg geschreid, sta op, ga heenen, Spoed u na Suza, daar is 't voorwerp van uw weenen: Daar zult gy Hester, uw vrindin, om wie gy schreidt,	opgevoegd en bracht veel meer op aan recettes voor de Amsterdamse Schouwburg. Het stuk van Frans Rijk bevat daarnaast beperkt toneelaanwijzingen.⁵¹

---

⁵¹ Racine, *Hester of de verlossinge der joden* (vert. *Frans Rijk*). Hendrik van de Gaete (Amsterdam 1719).

Bijlage 6. Bronnencorpus

Literatuur en onderzoeken

Bijbel in de nieuwe vertaling (Amsterdam 1957)

Blom, Hans (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam 2017).

Dekkers, Geertje, *De Amsterdamse Wisselbank (1609 – 1820). Betrouwbaarheid was alles* (2009).

Jautze, Kim, Leonor Álvarez Francés en Frans R.E. Blom, *Spaans theater in de Amsterdamse Schouwburg (1638-1672), Kwantitatieve en kwalitatieve analyse van de creatieve industrie van het vertalen in De Zeventiende Eeuw* (2016).

Jessurun, Rehuel, *Dialogo de los Montes*, edited with a verse translation by Philip Polack (London 1975).

Lope de Vega, *La hermosa Ester* (1610)

Lope de Vega, *Las paces de los reyes y judía de Toledo* (1617, Madrid 1962).

Michman, Joseph (e.a.) Pinkas, *Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland* (Ede 1992).

Perednik, Gustavo D., *Naive Spanish Judeophobia* (2003)

Rasch, Rudolf, *Om de armen dienst te doen. De Amsterdamse schouwburg en de godshuizen gedurende het laatste kwart van de 17e eeuw* (1991)

Rijk, Frans, *Hester, of de verlossing der joden. Treurspel* (1719)

Sefer Tora

Serwouters, Johannes, *Hester, oft verlossing der Jooden* (Amsterdam 1659).

Worp, J. A., *Geschiedenis van de Amsterdamse Schouwburg 1496 – 1772* (Amsterdam 1920).

Websites

www.biografischportaal.nl

www.cervantesvirtual.com

www.encyclopedia.com

www.historischnieuwsblad.nl

www.joodsamsterdam.nl

www.let.leidenuniv.nl

www.vondel.humanities.uva.nl/onstage/